

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ

Цели и посоки	7

ПЪРВА ГЛАВА

Фантастичната литература като художествено и философско явление	13

1. Теоретични аспекти на фантастичната литература	13
1.1. Дефиниране на фантастичното: Цветан Тодоров, Розмари Джаксън, Катрин Хюм, Елка Константинова	14
1.2. Въображаемо и реално: функцията на автора и читателя в текста	25
1.3. Съдържателна и иносказателна фантастика	41
1.4. Генезис на фантастичното	48
1.5. Отчуждение и познание в научната фантастика	63
2. Метафизичните аспекти на познанието	70
2.1. Разбиранията на Имануел Кант за познанието	78

ВТОРА ГЛАВА

Фантастичното изображение и аспекти на метафизичното познание в българската проза след 1960 година	91

1. Методи на човешкото познание във фантастичната проза	98
1.1. Научният метод като средство за (о)познаване на битието	101
2. Човешко, твърде човешко? Пътища и граници на човешкия разум	107
2.1. Тежестта на скафанъра и познанието за Големия разум	110
2.2. Не/преодолимите граници на разума	132
2.3. Двойникът като средство за познание	159
2.4. Прекрасен ли е прекрасният нов свят?	176
2.5. Трагедията на човешката алиенация	199

ТРЕТА ГЛАВА

**Трансформация на религиозни и окултни мотиви
във фантастичната литература след 2000 година..... 241**

1. Богомилската символика като метафизично
пътуване към себе си в романите на Емил Андреев
„Стъклената река“ и „Лудият Лука“244

2. Безсмъртната Смърт и границите на човешкия
живот в романите на Галин Никифоров
„Къщата на Клоуните“, „Фотографът: Obscura reperta“
и „Лисицата“ 272

ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ ДУМИ305

РЕЗЮМЕ (ENGLISH, РУСКИЙ, ROMÂNĂ).....309

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА 315

БИБЛИОГРАФИЯ320

ВЪВЕДЕНИЕ

Цели и посоки

Интересът към непознатото играе важна роля в културното равновесие на обществения човек. Всяка култура формира свои представи за онова, което се намира извън непосредствения опит, и това се дължи на митологичните и религиозни конструкции, през които се осмисля светът. Фантастичното във всички времена е било универсално средство за обяснение на необяснимото. Образите на тотемизма и антропоморфизма са осигурявали на нашите прадеди единствено приемливия за тях модел на обяснение на околния свят. Този процес на възприемане и трансформиране на непознатото през познатото е важен за осмислянето и на фантастичните образи и явления през вековете, които имат тясна връзка с по-общите културни представи на обществото в даден исторически момент. Въпреки че ние определяме кое е фантастично и кое не съобразно днешните норми и представи, все пак не можем да избягаме от традицията, която е обособила цялостна линия със своя приемственост.

Теоретичното изграждане на картината на света започва в точката, в която съзнанието за първи път прокарва ясна разлика между „привидност“ и „действителност“, между „обективно“ и „субективно“ и др. Като критерий за истинността и обективността се използва вече моментът на устойчивост, логическа константност и законност. Познанието за света прогресира от непосредствеността на усещането и възприятието, както е при митическото мислене, към опосредствеността на чисто мисловното основание, при което опитната действителност се ръководи от обща цел, от понятието за нейната теоретична истинност и достоверност.

Заради различните конотации, които понятието „метафизика“ провокира, изгражда от различните философски направления, основната посока на изследването ще се придържа към

разбиранията на Имануел Кант за метафизичните аспекти на познанието, които той излага в своя труд „Критика на чистия разум“ (1781, бълг. прев. 1967). Същността на извършения от Кант коперникански обрат се изразява в критическото изследване на силите на разума. Кантовият критически проект засяга чистия разум, защото Кант вярва, че всички определения могат да се направят априори, т.е. тяхното оправдание да не зависи от никакво частно развитие на опита. Това означава, че трансценденталната форма на съществуване може да се покаже чрез регулативната дейност на разума. Априорно-синтетичното разбиране на мисленето, неговата трансцендентална логическа форма конструира съществуването като обект на мисленето, а не независимо от него. Истината за съществуването, според разбиранията на философа, е априори определена от логическия синтаксис на онтологичния език, затова – предлага Кант – нека се опитаме веднъж „дали няма да успеем по-добре в проблемите на метафизиката, ако приемем, че предметите трябва да се съобразяват с познанието ни, нещо, което по-добре се съгласува с желаната възможност за едно априорно познание на предметите, което да установи нещо в тях, преди те да ни бъдат дадени“ (Кант 2013: 57). Проблематика, засягаща метафизичните аспекти на познанието, е свързана именно с крайната цел на разума. Крайната цел, която човешкият разум се опитва да постигне чрез метафизиката, е преодоляването на сетивното познание към това на свръхсетивното познание. Подобна посока на разума е постижима, но същевременно не е изцяло осъществима, защото дори да мисли безусловните същности, разумът не може да ги познае като такива, а само като обекти, които самият той е конструирал за себе си, за да достигне поне отчасти до тях.

Именно тези разбираня на философа ще бъдат използвани като отправна точка за наблюдение на фантастичното изображение в художествените произведения след 1960 г. през следните призма: 1) през въпросите за това как и какви понятия за нещата си съставяме априори, за да подведем под тях всичко, което може да се даде в нагледа; 2) през разбирането, че не може да имаме никакво теоретично-догматично познание на обекти вън от пределите на опита, т.е. самите пред-

мети не могат да бъдат познати априорно чрез понятия, защото всяко понятие може да придобие обективна реалност само ако му се постави някакъв наглед, а за човека той е само сетивен; 3) изключва се възможността за теоретично познание на свръхсетивното.

Главният въпрос обаче е свързан с прехода от сетивното към свръхсетивното по практическо-догматичен път. Тази посока ще бъде разяснена посредством априорното понятие за една телеология на природата, което понятие човешкият начин на мислене влага в представата си за обектите. Разбиранията на Кант, че човешкото познание не притежава необходимия инструментариум, с който да преодолее собствените си познавателни бариери, имат отношение и към възприемането ни на свръхсетивните обекти като бог и смъртта например, които нямат независимо от нашето мислене съществуване. Те са само трансцендентални идеи, творения на нашия разум и не са независими от мисленето ни. Като „познаване“ тези обекти нямат нищо общо с обективното (научно) познание, осъществявано в пределите на възможния опит. Нито пък имат отношение към независима от човешкото съзнание действителност – „нещата сами по себе си“. Всички свръхсетивни присъствия в избрания художествен материал ще бъдат представени посредством именно това разбиране на философа – че не бихме могли да мислим тези същности, освен като им прикрепяме без всякакви ограничения всичко реално, което притежаваме като база, от която да тръгнем към безусловното.

Кантовата философска парадигма е подходящ инструментариум за извеждане на спецификата на художествения материал, за проследяването на начините, по които тя е приложена спрямо възможностите на героите да разгръщат познавателните си способности до определени граници. Начините им на възприемане на заобикалящата ги действителност се вписват в представата на философа за това, че предметите, до които познанието може да се отнася, нямат самостоятелно съществуване, т.е. те са само явления, които априорната дейност на разума свързва и конструира. Отвъд явлението предметите не могат да се познаят като „неща сами по себе си“, но могат да се мислят като такива. Природата на нещата няма независима

от разума действителност и затова самите предмети е необходимо да се съобразяват със спецификата на познанието, което според Имануел Кант е ограничено от сетивността и разсъдъка.

Осмислянето и тематизирането на научнофантастичния художествен материал, обхващащ десетилетията между 60-те и 90-те години, не е случайно. През тези години разцветът на научната фантастика както в световен мащаб, така и у нас се осъществява паралелно с нарастващата роля и значение на научно-техническия прогрес във всички сфери на живота. На отношението между науката и научната фантастика, на полагането на този тип литература в социалния и културния контекст на времето, на пътищата и границите на познанието ще обърна по-специално внимание при конкретната работа с художествения материал – тук само маркирам същественото значение на развитието на научното познание за научната фантастика по това време.

Подборният художествен материал не обхваща само автори, които осмислят границите на човешкото посредством научнофантастичната призма, а проследява пътищата на познанието в литературата ни след 1990 г. при автори като Емил Андреев и Галин Нукифоров, където фантастичното изображение променя своята посока, но не и специфичната познавателна призма, през която обектите биват познавани.

През последните няколко десетилетия преосмислянето на тенденциите и възглеждането в проблемите, поставяни в българската научна фантастика, остават встрани от изследователския интерес. Все по-бързите темпове на технологично и научно ускоряване на нашето съвремие, темите и проблемите в научната фантастика създават предпоставки за реабилитиране в критическото пространство не само на автори, които са били обект на интерес от страна на изследователите, но и на произведения, които до този момент не са били разглеждани.

Проблемният център, който задава посоката на систематизиране на научнофантастичните произведения в тематични ядра, е свързан с преосмислянето на човешкото познание, с начина, по който то функционира в художествените произведения, с неговата особена природа, граници и възможности. Основания за избора на познанието, според разбиранията на

Имануел Кант, като ключ към представяне на човешкото познание и на неговата роля при конструирането на научнофантастичния свят и герои откриваме и в световните образци на фантастиката, които също подлагат познанието на осмисляне и проблематизират неговата адекватност при сблъсъка с новото и непознатото.

Пътуванията в космоса и срещите с други цивилизации поставят под съмнение човешкото познание и неговите стремежи към универсалност. Желанията за безсмъртие на душата и тялото, копнежите по преодоляване на границите на познанието са постижими, но изправят човешкото същество пред безграничността на сили, които не са изцяло достъпни заради своята необятност. Подбраният художествен материал е организиран около няколко основни тематични ядра: 1) познанието за Големия разум, невъзможният контакт, сблъсъкът не само на различни начини на светоусещане, но и на различни биологични видове; 2) начините, по които биотехнологиите агресивно се намесват в човешката ДНК и последствията от тези експерименти; 3) възможностите на човешкото съзнание да преодолява биологичните си бариери, но същевременно да остава приковано за всичко, което го свързва със земното; 4) осмислянето на темите за смъртта, живота и Бог през окултни и религиозни мотиви.

Тъй като материалът е твърде обширен, по-обстойно ще бъдат анализирани такива творби, които най-ясно представят тези аспекти на познанието. Там където присъстват религиозни и окултни мотиви в творчеството на българските автори, акцентът ще бъде поставен върху произведения, в които фантастичното изображение е трансформирано през тези мотиви, рефлектира върху човешката душевност и начините, по които познанието на героите конструира заобикалящата ги действителност, и ги отразява. Ще се отдели повече внимание на произведения на фантастиката от 60-те години до наши дни, в които се тематизират непреодолимите граници на човешкото съзнание; невъзможността контактът между различни биологични видове да бъде осъществен; наследството, оставено от духовните учения и представите им за живота, смъртта и висшите сили.